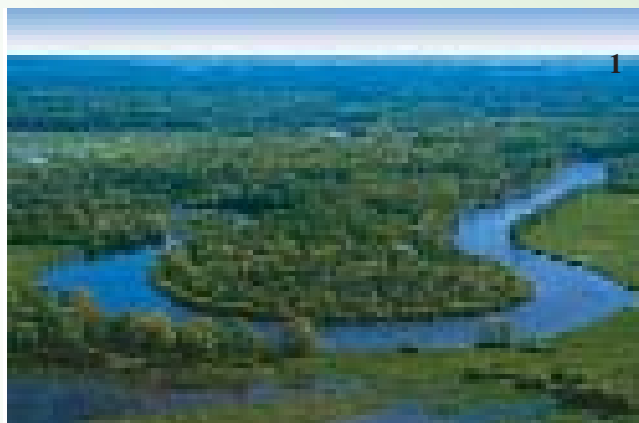

Приудайські перлини Сіверщини

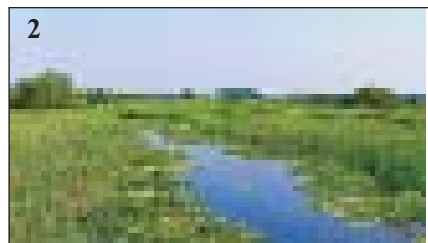
Для чергової мандрівки Україною обираємо не звичний сприйманню адміністративний регіон країни чи утворений завдяки історичному заселенню або підпорядкуванню минувшини край. Наш шлях пролягатиме звивистою долиною однієї з багатьох річок Лівобережного Придніпров'я — чарівним суто українським Удаєм [1]. Ця рівнинна річка за своєю довжиною у 327 км і площею басейну у 7030 км² губиться десь поміж другим і третім десятком ранжиру блакитних смуг України. Але серед широковідомих потужних природних потоків українських просторів (Дніпра, Дунаю, Сіверського Дінця, Тиси, Дністра, Прип'яті, Десни і багатьох інших) вона жодного клаптика свого водозбору не віддає іншій країні.

На Чернігівщині *р. Удай* витікає в західному напрямі з розташованого на відносній височині великого Рожнівського болота, з якого також починаються притоки *Остра* (на північ) і *Ромену* (на схід). У своєму верхів'ї річечка [2] сер-

року указ Українського президента перетворив на найбільшу частину новоствореного *Ічнянського національного природного парку*.

Парк створений задля збереження, відтворення і раціонального використання наявних лісостепових природних та історичних комплексів верхів'я Удаю. Майже половину його теренів займають ліси з дуба, граба, клена та липи. І хоча річище Удаю [3] в цій місцині часто-густо меліоративно зрегульоване, воно майже не втрачає своєї привабливості.

Сучасна Ічня зустрічає двома храмами XIX ст. [4], а експозиція міського краєзнавчого музею розповідь про гончарно-порцелянові здобутки місцевих майстрів 200-300-річної давнини.

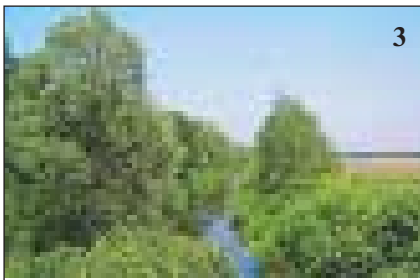
поподібно оминає велетенський частково збережений і за сучасними мірками майже безлюдний лісовий масив, який навесні 2004

Андрій Івченко

канд. геогр. наук,
старший наук. співр.

Інституту географії НАН України

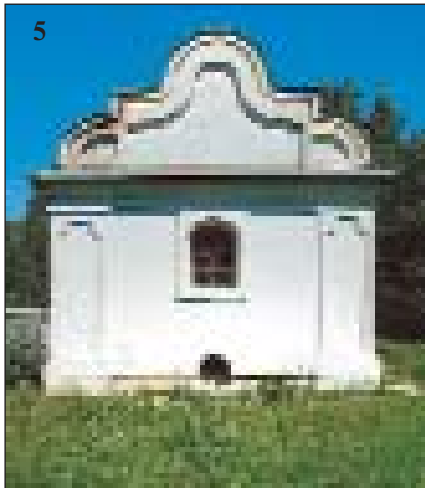

За шість десятків кілометрів від витоків Удаю до нього пристає ліва 28-кілометрова притока з лагідною назвою *Іченька*. В її верхів'ях розташований районний і парковий центр, *м. Ічня* — батьківщина відомого скульптора *Івана Мартоса* (1754-1835), автора визначних і досі вцілілих пам'яток *Мініну і Пожарському* (1818) на Красній площі у Москві та герцогу *А. Рішельє* (1828) на одеському Приморському бульварі.

Далі на нашому шляху лежить найбільше і найдавніше приудайське місто обласного підпорядкування *Прилуки*. Воно вперше згадане в Іпатіївському літописі за 1098 рік і було південно-східним форпостом Київської Русі в боротьбі з половцями, а з другої половини XII ст. Прилуки були у складі Переяславського князівства. З 1590 року містом володіли князі *Вишневецькі*, а в середині XVII ст. воно вже полковий центр і ратушне місто, владу в якому між собою ділили козацька старшина і виборні міські органи.

На місці давнього городища колись була фортеця, на теренах якої збереглися найстаріші споруди Прилук — *Полкова скарбниця* (1709 р.) [5], що використовувалася як збройний арсенал і місце

зберігання козацького майна, *Спасо-Преображенський собор* і оригінальна будівля *Миколаївської церкви-дзвіниці* (1720) [6].

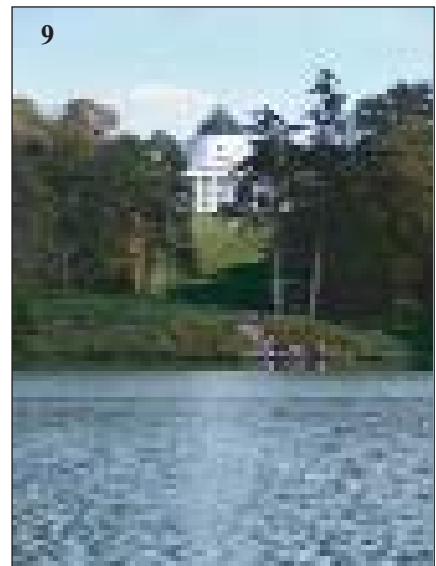
За двома мальовничими вигинами річища поза містом, над заболоченою заплавою Удаю на невисокій річковій терасі лівого берега у небо пірнають надзвичайно ефектні бані храмів *Густинського Свято-Троїцького жіночого монастиря*. Первісно чоловіча богоугодна обитель, ансамбль будівель якої належить до видатних оборонних споруд і пам'яток культури, заснована на землях князів Вишневецьких у 1600 р. За свою довгу історію монастир не один раз закривався, міняв свій статус і зрештою став жіночим. За потужною кам'яною огорожею і воротами з надбрамною *Миколаївською церквою* (1636) розташовані *Воскресенська церква* (1844) [7], що править за усипальницю, *Петропавлівська церква* (1708) і *Корпус настоятельниці* (1719).

Головна монастирська споруда, *Троїцький собор* (1674) [8], — один із найкращих взірців архітектурних пам'яток групи п'ятибаневих (хрестових у плані) храмів, — постав стараннями гетьмана *І. Самойловича*. Біля стін монастиря для прочан ще з 1843 року стоїть ошатний будинок готелю.

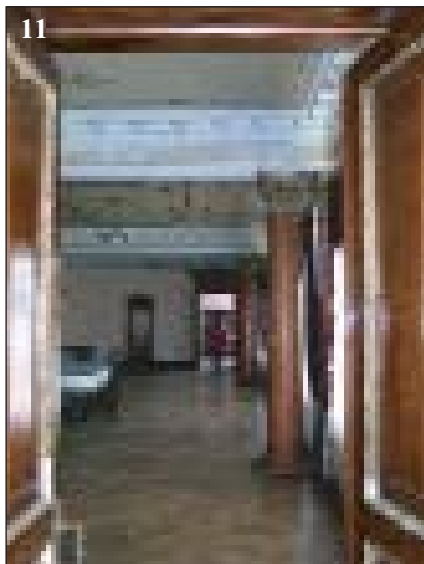

Далі на берегах удайських приток нас чекає низка відомих з XVIII ст. чудових панських маєтків. Серед них географічним маршрутом і збереженістю архітектурного ансамблю передує *Качанівка*. Її на лівому березі, в цьому місці загаченої 35-кілометрової притоки *Смош* [9] заснували в 1730-ті роки.

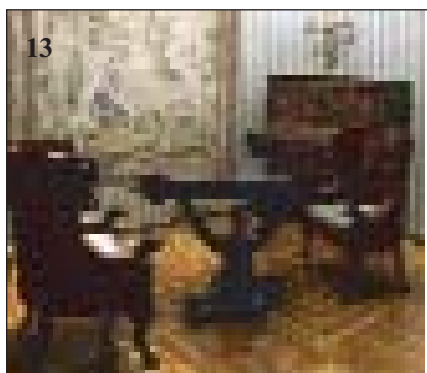
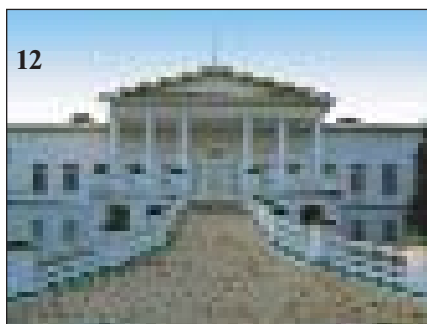

Згодом Качанівкою володіли граф *П. Румянцев-Задунайський і його син* (1771-1808) і *Тарновські* (1808-1897). Садиба має два природні рівні — на верхньому плато розмістилися *палац* (1778) [10], *два флігелі* (1780) і *водонапірна башта* (1898), що утворюють парадний двір, *альтанка М. Глінки*, два службові корпуси, *Георгіївська церква* (1826) і чудовий парк. Нижній рівень — це ландшафтний парк із каскадом з 12 ставків, парковими скульптурами, містками й амфітеатром. Тарновські зібрали в Качанівці велику бібліотеку і колекцію високохудожніх творів мистецтва, а в палацових залах [11] у різні часи приймали *К. Брюллова*, *М. Глінку*, *М. Гоголя*, *С. Гулака-Артемовського*, *В. Жуковського*, *П. Куліша*, *М. Максимовича*, *І. Рєпіна*, *Т. Шевченка* і багато ін. У 1980 році у колишньому маєтку створений *Історико-культурний заповідник "Качанівка"*.

За два десятки кілометрів Удай приймає наступну ліву притоку — 20-кілометрову *річку Утка*, у середній течії якої в селі *Сокиринці* свій маєток в 1717 році заснував прилуцький полковник *І. Га-*

11
лаган. Його нащадок **П. Галаган** у 1763 році на захід від села, на правому березі річки у віковій діброві розпочав будівництво садиби, від якої зберігся **чудовий 80-гектарний парк**. Прикрасою ландшафтної перлини є **величний палац** (1829) [12] — цікавий зразок української маєткової архітектури, який з радянських часів належить сільськогосподарському технікуму. У маєтку [13] бували **Т. Шевченко, Л. Жемчужников, М. Лисенко**.

12
13
В **Сокиринцях** довгий час жив відомий український кобзар **Остан Вересай**. Уродженець сусіднього села **Калюжиці**, він осліп у чотирирічному віці і згодом

14
близьку освоює кобзарське мистецтво. Поруч із палацом встановлений **пам'ятник О. Вересаю** (1971) [14], а в одній із його кімнат відкритий **Музей народного кобзаря**.

Наступною однією із найбільших приток Удаю, що зивається Придніпровською низовиною понад шість десятків кілометрів, є **річка Лисогір**. У верхів'ях її правої притоки **Тростянець** однойменну садибу в 1830 році заснував один із гетьманських нащадків **Іван Скоропадський** (1804-1899). Про вигляд панського маєтку нині можна довідатися хіба що з акварелі **Л. Могуцова** [15], а от милуватися краєвидами 200-гектарного **Тростянецького дендропарку** можна досхочу.

Він заснований 1834 р. і вдосконалювався все життя власника. Руками його кріпаків були насипані штучні гори і пагорби, прориті ущелини. Композиційним центром дендропарку є величезний і глибокий (до 10 м) ставок [16], що витягнувся з півночі на південь майже на півтора кілометра. Завдяки вдалому розташуванню і підбору насаджень, окремі ді-

16
лянки парку справляють враження безкрайнього масиву з різноманітними пейзажами. Ставлення до свого дітища **І. Скоропадський** зберіг для нащадків у зворушливому написі на мармуровій стелі: **“Люб'язний перехожий! Сад, у якому ти гуляєш, насаджений мною. Він служив мені розрадою в моєму житті. Якщо ти помітиш безладдя, що веде до знищення його, то скажи про це хазяїнові саду. Ти**

17
зробиш добру справу” [17].

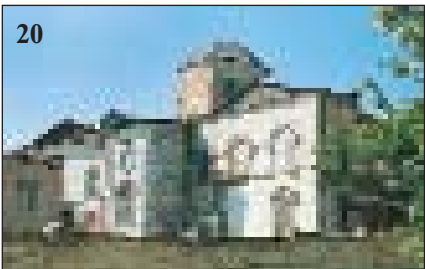
У гирлі річки Лисогір у **селищі Дігтярі** зберігся ще один маєток значних тутешніх землевласників Галаганів. У 1832 р. Павло Галаган збудував тут садибний будинок і заснував парк. Сучасний садибний палац складається із центрального головного корпусу нині одноповерхового корпусу [18], поєднаного переходами (що використовувалися під оранжерею і зимовий сад) з двоповерховими флігелями [19]. В історію цей стандартний за тодішніми часами маєток потрапив завдяки оркестру, складеному зі здібних до музики кріпаків, що нараховував до 30 виконавців. Під час частих музичних вечорів вони розважали господарів і гостей. Один із таких вечорів під час своєї подорожі Малоросією в 1845 р. відвідав **Тарас Шевченко**, який описав свої враження в **повісті “Музикант”**.

В 1878 році Григорій Галаган (1819-1888) відписав маєток у Дігтярях Полтавському губернському земству, і з тих пір він використовується в освітянських цілях. Тут

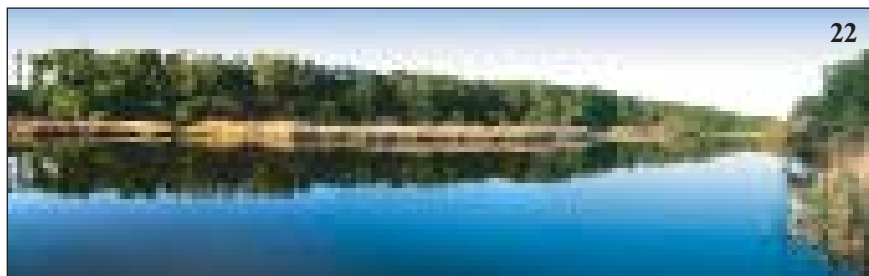
були п'ятикласне ремісниче училище (1878-1898), школа-майстерня (1898-1927), художньо-промислова артіль ткацтва і килимарства (1927-1934), а з 1934 року розміщується школа механізаторів для сільського господарства, в 2003 р. перетворена на Дігтярівський професійний аграрний ліцей.

За Дігтярями долина Удаю знову ненадовго повертає на захід і за десятків кілометрів води його річища плінуть повз містечко з культовою назвою *Ладан*. За легендою, ще до прийняття християнства на Русі тут була божниця Ладо (бога веселощів, любові і статку), а в 1603 році на береговому схилі заснований *Ладанський Покровський монастир*. До 1619 р. він діяв як чоловічий, пізніше — жіночий. Основною архітектурною пам'яткою монастиря є *Покровський собор* [20], посталий в 1763 р. Збереглися також значно

пошкоджені *Миколаївська церква* (XIX ст.) та будинок келій, що разом з колишнім собором є виробничими приміщеннями заснованого в 1938 р. і єдиного на увесь Радянський Союз заводу пожежних машин [21].

За два десятки кілометрів, знову плінучи на південь, Удай перетинає адміністративний кордон Полтавщини і незабаром з правої сторони приймає свою найбільшу притоку — *Перевід*. 86-кілометрова колись річка нині є низкою меліоративних каналів, естетичної

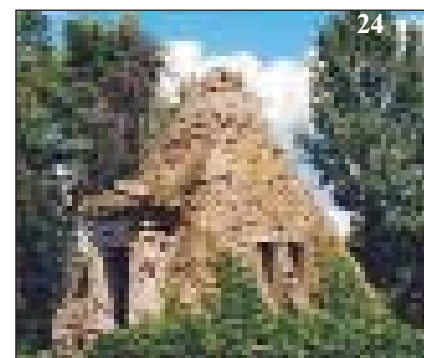

привабливості яким місцями надають мальовничі ставки [22]. На берегах одного з них розташований знаний панський маєток *Березова Рудка*. Від 1717 року вона відома як власність гетьмана *І. Скоропадського*, згодом графів *О. та І. Толстих*, а з початку 1750-х років — київського полкового осавула *Й. Закревського*. Його онук *Василь Закревський* (1769-1840) побудував тут двоповерховий садибний палац (1834), де у його нащадків під час подорожей Мало-росією неодноразово гостював *Тарас Шевченко* [23]. В Березовій Рудці він почав писати поему "Кавказ", намалював портрети господарів маєтку — *Платона і Ганни Закревських*. У 1882 р. має-

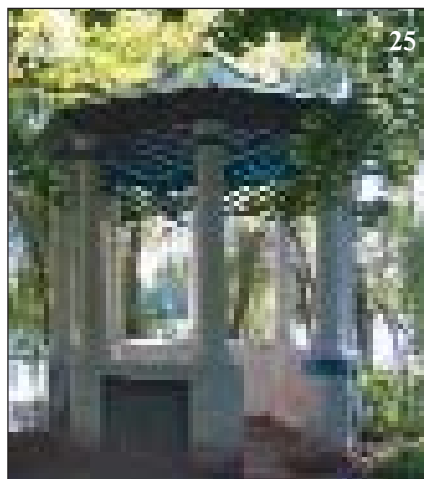

ток успадкував таємний радник і сенатор *Ігнатій Закревський* (1839-1906), на замовлення якого над сімейним склепом побудували екзотичну каплицю у вигляді невеликої єгипетської піраміди [24]. Будівля виявилася пророчою — її ініціатор помер в 1906 р. у Каїрі і був похований у сімейній усипальниці.

З 1929 року в маєтку Закревських міститься сільськогосподарський технікум, якому належить і парк, де над мальовничим ставком, оточеним старими плакучими

вербами, збереглася альтанка [25], в якій полюблив працювати і відпочивати Т. Шевченко. У кімнатах садибного флігеля [26] розміщена експозиція місцевого історико-краєзнавчого музею, що в 1974 р. поєднав фонди меморіальної кімнати Т. Шевченка (заснованої в 1961 р.) і шкільного музею

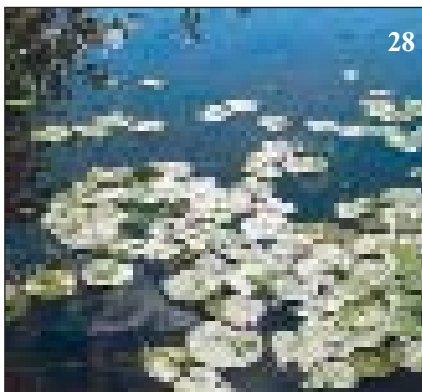
історії села (1968 р.).

У гирлі колись повноводного Переводу розташоване друге давнє приудайське місто **Пирятин**, перша згадка про яке відома з Лаврентіївського літопису за 1155 рік. Наприкінці XVI ст., за часів панування **князів Вишневецьких**, на піднесеному правобережному мисі при злитті річок, на місці давньослов'янського городища зводився фортеця-замок. Від фортифікації не лишилося і сліду, а зберігся лише побудований на її теренах храм — **собор Різдва Богородиці** [27], посталий 1791 р. на кошти полкового осавула **А. Львченка**.

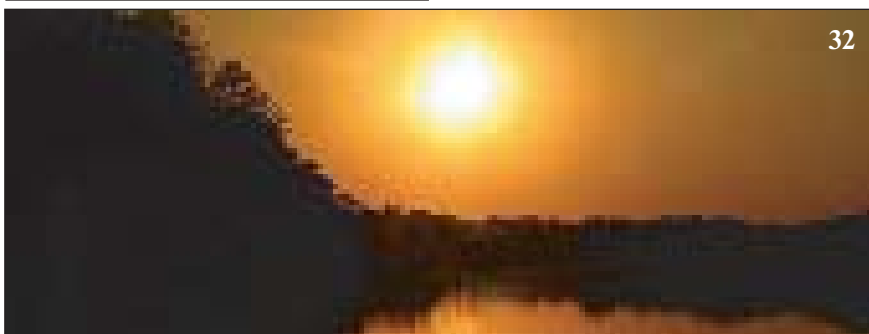
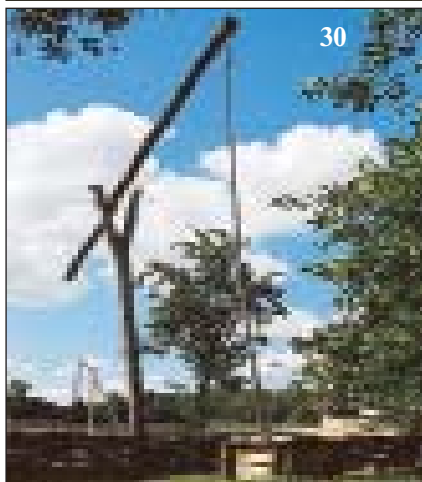
Нижче Пирятинна біля **села Велика Круча**, що зручно пристає до ділянки міжнародної автотраси Київ-Харків, полюбляють розпочинати свої мандри Удаєм прихильники річкового сплаву. Ліричні, мальовничо вкриті листям латаття заводі [28] по краях досить широкої гладі річища, що витіюватозвивається долиною, то притискаючись до кручі корінного берега з дібровами вікових сосен, то пірнаючи ефектним, вивіченим при-

родою лагідним меандром на широкі простори вогкої багатокілометрової заплави, здатні надихнути душу найпрагматичнішого

мандрівника.

За десяток кілометрів до гирла Удаю він приймає свою останню притоку — 60-кілометрову **річку Многа**. В її середній течії розташований невеличкий райцентр, **містечко Чорнухи**, що виникли на початку XVII ст. Вони належали князям **Вишневецьким** і **Асіхмовановим**,

а за часів **Катерини II** перейшли до графа **О. Безбородька**. Але, як то часто-густо буває, прославив Чорнухи безрідний син селянина-козака, видатний український філософ і поет **Григорій Сковорода** (1722-1794). Йому містечко завдячує своєю основною пам'яткою, **Історико-краєзнавчим музеєм**, створеним у 1972 р. до 250-х роковин від дня народження українського месії. Основним, найбільш привабливим складником музейної експозиції є меморіальна садиба Г. Сковороди — реконструкція типової садиби українського малоземельного козака, яким був батько мандрівного філософа. Садиба складається з хати [29], клуні та колодязя-журавля [30], які потопають у зелені дерев. На краю відтвореної садиби встановлений строгий пам'ятник Г. Сковороді (1972 р.) [31], образ якого — прижиттєвого злидаря — нинішня українська влада зважилася тиражувати на державній банкноті найвищого гатунку.

От і добігає кінця подорож Удаєм, у чю водну гладь поволі мальовничо сідає сонце [32].

Удай зливається з Сулою, додаючи їй сили минати Мгарський монастир, Лубни, Засулля і мчати до Дніпра, напуваючи головну ріку України. Але то вже нова мандрівка і нова історія...